

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗАХАРОВА ТАМАРА ЙОСИПІВНА

ГУМАНІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИ
/соціально-філософський аналіз/

Спеціальність 09.00.11 - соціальна філософія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ - 1994

АВ 29.775

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук
Київського університету ім.Тараса Шевченка

Науковий керівник –

кандидат філософських наук,
доцент СИТНИК Петро Кононович.

Офіційні опоненти –

1. доктор філософських наук,
професор КИРИЧЕНКО (Захарова)
Микола Григорович.
2. кандидат філософських наук,
доцент КИТОВ
Микола Григорович.

Провідна організація –

Український аграрний
університет, кафедра філософії.

Захист відбудеться "23" травня 1994 р. о 14.00
на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д.01.01.04
при Київському університеті ім.Тараса Шевченка /252017, м.Київ-17,
вул.Володимирська, 60, ауд.328/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
університету.

Автореферат розісланий "18" квітня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради

проф.СКРИПКА П.І.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00801756 (R)

Актуальність теми дослідження. Проблема соціальної активності особи набуває в наш час особливої гостроти в зв'язку з потребою радикального реформування суспільства, вдосконалення форм та умов людської життєдіяльності, залучення всіх громадян України до процесу соціальної творчості. Державна самостійність стверджується активними діями кожної окремої особи, що складаються в загальний потік перетворень в економічній, політичній та духовній сферах. Їх успіх у значній мірі залежить від того, в якому напрямку будуть розвиватися ці дії. Досвід другої половини ХХ століття переконливо доводить, що єдино вірним напрямком є гуманізм. Отже, мова має вестись, перш за все, про його сутність, характерні риси та способи реалізації в людській діяльності. Пошуку гуманістичних параметрів соціальної активності особи й підпорядковане це дисертаційне дослідження.

В переломні періоди історії, коли руйнуються старі, віджили ідеологічні й психологічні стереотипи й стверджується нова система поглядів, уявлень та цінностей, з'являється реальна можливість гуманізації соціального середовища й реалізації творчого потенціалу особи. Здається, варт було б очікувати суттєвого підйому соціально активних дій, творчого злету. Проте, очевидним є той факт, що сама потреба особи в конструктивній самодіяльності в широкому соціальному масштабі залишилася несформованою в попередній соціальній дійсності.

Оновленню фундаментальних основ життя суверенної держави на гуманістичних засадах протидіють сили інерції, консерватизму, які глибоко вкорінилися як в системі суспільних зв'язків, так і всередині самої людини і зумовлюють дефіцит особистостей, що прагнуть до самостійних вольових рішень, ризику, творчого пошуку. Це і не дивно, поскільки саме ці особистісні якості цілеспрямовано використовувалися в минулому. Тому поряд з необхідністю проведення радикального економічного реформування й демократизації суспільного життя існує не менш гостра проблема самовиховання, самоперетворення, з якими пов'язані внутрішні резерви самодіяльності по вдосконаленню громадського й індивідуального буття.

Таким чином, реалії сучасного життя актуалізували проблему сформованості суб'єкта, його здатності сприйняти змінені умови людської діяльності і спроможності виступити активною перетворюючою силою. Багатомірний, всебічний вияв гуманістичного потенціалу

соціальної активності особи та його використання в процесі вдосконалення зовнішнього й внутрішнього світу є важливим завданням, що його поставило перед суспільними науками саме життя.

Внаслідок панування апологетичної спрямованості в цій галузі наукового знання, склалася ситуація, коли в інтересах практики "загального схвалення" культивувались міфологізовані, спрощені за своїм змістом схеми й уявлення, камуфлювався справжній стан справ. Публікації цього періоду свідчать про прагматичний, технократичний підхід в розумінні ролі соціальної активності особи. До того ж, мало місце ототожнення соціологічного й соціально-філософського підходів до проблеми людини і її активності, внаслідок чого останній придбав невластивий йому статус. Ця обставина актуалізує необхідність їх розмежування. Незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої даній темі, розглянена в контексті гуманізації суспільного та індивідуального буття, вона набуває сьогодні іншого звучання, дає імпульс науково-дослідному процесові.

Об'єктивна потреба соціальної системи в радикальному оновленні зумовлює необхідність такого наукового осягнення проблеми, яке вбирає в себе нове бачення, цілі й напрямки вирішення, міняє акценти на наявних підходах, критично переосмислюючи ті висновки, котрі ще недавно здавалися незаперечними і неухибними.

Міра наукової розробленості проблеми. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити такі основні підходи в вивченні людської активності.

Перш за все назвемо загальнофілософський підхід, в межах якого існують онтологічний та гносеологічний аспекти. Перший з них досліджує активність як об'єктивну форму існування соціально організованої матерії. Він дозволяє ранжирувати прояви активності природних і соціальних систем, здійснювати аналіз з точки зору наявності загальних елементів і зв'язків, виявляти закономірності їх функціонування і розвитку, а також специфіку активності видої форми руху матерії. Гносеологічний аспект акцентує увагу на активності суб'єкту, який пізнає. Він дозволяє визначити суттєві особливості пізнавальної активності людини; дати характеристику суб'єкт-об'єктних відносин, розглянути практичний і ціннісний моменти пізнавальної діяльності, показати історико-філософські основи вчення про активність свідомості та самосвідомості особи.

Ці аспекти проблеми висвітлені в наукових працях М.О.Булатова, В.П.Іванова, М.В.Дьоміна, В.Ф.Кузьміна, М.С.Кагана, О.С.Кирилюка, Н.В.Мотрошилової, О.Г.Спіркіна, А.М.Лоя, В.Г.Табачковського, Ю.К.Плетнікова, В.С.Швицьова та ін.

Соціально-філософський підхід розглядає активність людей як механізм творчості нового, нескінченного процесу розширеного відтворення соціального життя. Його принципова особливість у вивченні активності людини полягає в визначенні її ролі в суспільному процесі в зв'язку з закономірностями соціальної форми руху матерії.

Виступаючи світоглядною основою соціальних досліджень, соціальна філософія вносить в комплексне визчення проблеми соціального життя принцип суб"єктивності, забезпечує аналіз його суб"єктивних характеристик. Розглядаючи активність як суттєву рису людського світовідношення, вона поєднує аналіз об"єктивних умов реалізації соціально активної дії та її прояви в сфері суб"єктивного.

В такому контексті проблема соціальної активності розглядається Є.О. Ануфрієвим, Г.С. Ареф"євою, В.С. Бакировим, В.І. Водоп"яновим, Є.І. Головахю, В.Н. Константиновим, В.І. Куценко, Н.В. Паніною, О.П. Полікановою, Є.А. Подільською, Ф.В. Цанн Кай-сі, В.І. Шинкаруком, О.О. Якубою, О.І. Яценко та ін.

Соціологічний підхід дозволяє одержати конкретні наукові дані про різні суб"єкти соціальної активності, виділені на підставі певних соціально-вагомих критеріїв. З його допомогою можна фіксувати факти реального прояву соціальної активності людей, її рівні в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Людина в соціальному вимірі постає як сукупність функціональних стосунків з соціумом, в який вона включена. Сутність соціальної активності в такому разі трактується з погляду її каузальних визначень, перш за все - об"єктивної детермінації соціальним середовищем. Пізнавальний інтерес зосереджується на тих соціальних функціях людини, які необхідні для існування певної соціальної організації.

Серед авторів, дослідницькі зусилля яких розгорталися в річищі такого підходу, можна назвати В.П. Васильєва, А.М. Величко, В.І. Воловича, Л.А. Гордона, Г.Т. Журавльова, А.Г. Здравомислова, В.Н. Іванова, Є.В. Клопова, В.Г. Підмаркова, В.О. Ядова

та інші.

Серед досліджень, присвячених аналізу такого конкретного виду соціальної активності як трудова, можна виділити праці А.І. Гретченко, Т.І. Заславської, В.А. Піддубного, А.О. Ручки, М.П. Рябова, В.Л. Серебряникова, В.О. Смирнова, Ж.Т. Тощенко, В.Д. Озмітина, М.А. Шабанової, Л.С. Шевченко та ін.

Суспільно-політична активність /політологічний аспект/ виступає предметом наукового інтересу Є.Г. Вазовкіна, Г.А. Бєлова, Д.Г. Виуріна, Л.В. Губерського, Д.А. Керимова, Р.М. Кирилюка, М.Г. Кириченко, А.В. Ключєва, В.Г. Кременя, М.М. Мокляка, В.Г. Мордковича, П.К. Ситника, Л.С. Тупчієнко та ін.

Активність особи в духовно-моральній сфері, в мистецтві й культурі досліджуються в публікаціях В.П. Андрущенко, А.І. Арнольдова, Р.Г. Апресяна, В.І. Баранової, Є.К. Бистрицького, Л.Н. Когана, Т.С. Лапіної, Л.Т. Левчук, В.І. Мазепи, В.А. Малахова, І.Ф. Надольного, В.С. Пазєнка, Т.І. Титової, О.І. Форткової та ін.

Соціально-психологічний підхід розвинений такими авторами як К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.Ф. Бурлачук, П.І. Гнатенко, Л.П. Гримак, О.В. Киричук, М.Н. Корнєв, В.Г. Панок, А.В. Петровський, О.К. Уледов та ін. Значна робота по вивченню психологічних механізмів деструктивно спрямованої соціальної активності особи була проведена І.С. Коном, Ц.П. Короленко, В.М. Кудрявцевим, А.І. Харашем, О.М. Яковлєвим та ін.

Згадані підходи до вивчення людської активності знайшли своє відображення також в наукових публікаціях багатьох зарубіжних учених. Вагомий доробок в розробку різних ракурсів цієї проблеми належить таким представникам сучасної філософської та соціологічної думки Заходу як Х.Аренд, Е.Аґасці, Ф.Брентано, Й.Вайс, М.Дюфрен, Р.Лайкерт, С.Лангер, К.Леві-Стросс, А.Маслоу, Р.Мертон, М.Полані, К.Поппер, А.Про, Н.Решер, К.Роджерс, Е.Ротхакер, Е.Фромм, К.Хорні, Ф.Херцберг та ін.

Незважаючи на досить широке коло авторів та публікацій, дослідження даної проблеми не можна вважати завершеним. Нові умови суспільного буття, нові потреби та соціальні завдання потребують подальшої розробки, поглибленого аналізу суті соціальної активності особи, об'єктивних та суб'єктивних факторів, що детермі-

нуть її становлення й розвиток, пошук шляхів, які ведуть до її реальної гуманізації.

Ці обставини зумовили вибір мети та завдань дисертаційного дослідження.

Метою дисертації є визначення гуманістичних параметрів соціальної активності особи та аналіз об'єктивних і суб'єктивних факторів, що зумовлюють її розвиток в умовах зміни методолого-світоглядних принципів соціальної організації, цінністних орієнтирів в процесі становлення демократичного суспільства.

Названа мета потребує вирішення таких дослідницьких завдань як:

- експлікація поняття "соціальна активність особи" в контексті сучасних наукових дискусій;
- визначення гуманістичних характеристик соціальної активності особи як суспільного феномена;
- дослідження об'єктивних особливостей громадського та індивідуального буття в історично перехідному суспільстві та шляхів їх реальної гуманізації;
- аналіз суб'єктивної складової "механізму" детермінації соціальної самодіяльності особи.

Теоретична й методологічна база дослідження. Поставлені завдання зумовили необхідність аналізу джерел, безпосередньо пов'язаних з аналізом таких вихідних понять, що складають категоріальний каркас дисертаційної роботи як: "особа", "діяльність", "активність", "творчість", "гуманізм" та ін. Саме тому автор в першу чергу звернувся до праць класиків світової філософії - М. Бердяєва, М. Вебера, Г.В.Ф.Гегеля, Е.Дюркгейма, І.Канта, К.Маркса, Л.Фейєрбаха, С. Франка та ін., в яких означені поняття одержали фундаментальне висвітлення.

Прагнення уникнути однобічних підходів, ригоризму суджень зумовило використання в даній роботі як численних публікацій вітчизняних авторів та вчених СНГ, так і результатів наукових пошуків сучасних філософів, соціологів, психологів Заходу / В.Аутвейт, Р.Бхаскар, Р.Вельдер, М.І.Майнер, А.Маслоу, Г.Парсонс, К.Поппер, А.Про, Р.Мертон, В.Франкл, Ф.Херцберг та ін./, які склали другу групу джерел.

Для обґрунтування низки теоретичних положень використані

дані конкретно-соціологічних досліджень, публіцистичні матеріали, а також матеріали творчих дискусій і науково-практичних конференцій, котрі безпосередньо чи опосередковано пов'язані з темою дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в визначенні гуманістичних параметрів соціальної активності особи, аналізі об'єктивних і суб'єктивних детермінант її розвитку і реалізації в умовах зміни методологічно-світоглядних принципів соціальної організації, ціннісних орієнтацій в процесі становлення демократичного суспільства.

В результаті проведеного дослідження автор одержав і всебічно обґрунтував такі основні положення, що містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

- розкриті сутнісні риси соціальної активності особи як складного цілісного соціального явища, самодіяльності, націленої на перетворення зовнішнього та внутрішнього світу людини, що регламентується взаємодією зовнішніх щодо суб'єкта факторами та внутрішніми установками, зумовленими його потребами й інтересами.
- Виділені різні соціальної активності особи, які дозволяють характеризувати її прояви як за допомогою зовнішніх показників об'єктивного характеру, так і збоку суб'єктивної детермінації;
- визначені основні гуманістичні параметри самодіяльної особи, якими на сутнісному рівні виступають: свобода, творчість, здатність до збагачення духовного світу, прагнення облагородити природне й соціальне середовище, потяг до добродійності. Практичний рух сутності соціальної активності особи здійснюється через суперечливе поєднання об'єктивних та суб'єктивних факторів. Певний історичний зміст соціальної активності може не відповідати панівним гуманістичним принципам і на цій підставі кваліфікуватися як антигуманна, деструктивно орієнтована самодіяльність особи. Отже це поняття може нести як позитивне навантаження так і негативне;

- показано, що провідною об'єктивною детермінантою, яка визначає становлення й розвиток соціальної активності особи виступає соціальне середовище. Аналіз сучасних тенденцій її розвитку, характерних інтегративними процесами, не вкладається в традиційну схему ототожнення соціального середовища особи з історично конкретною соціальною системою, чим зумовлюється необхідність розши-

рення обсягу даного поняття. Науковий пошук дозволяє виокремити три основні рівні соціального середовища, взаємодія яких у їх впливі на особу виявляється як діалектична єдність загального, особливого й одиничного;

- виділено п'ять типів особи / соціальних характерів/ й наведена їх характеристика з погляду особливостей появи соціальної активності /пасивності/. Відзначено, що становлення й розвиток соціальної самодіяльності особи детерміновано органічним поєднанням суб"єктивних та об"єктивних факторів, "механізм" взаємодії яких між собою та впливу на направленість соціальної активності особи є дуже складним і недостатньо дослідженим;

- визначено загальний /основний/ показник реальної гуманізації соціального середовища, яким виступає створення соціального простору, дійсних умов для розгортання конструктивної самодіяльності особи творчого типу. Гуманізація факторів суб"єктивної детермінації може здійснюватись перш за все як наслідок орієнтації особи на загальнолюдські цінності.

Практична значимість роботи. Результати дослідження можуть бути застосовані в процесі практичної регуляції суспільної поведінки особи, надання їй гуманістичної спрямованості, цивілізованих форм прояву, адекватних потребам становлення демократичного громадянського суспільства.

Теоретичні положення й висновки можуть використовуватися в ході подальшої розробки проблем формування соціально-активної особи, гуманізації умов її життєдіяльності, при вивченні об"єктивних та суб"єктивних сторін "механізму" її самореалізації, а також бути включені в вузівський курс лекцій з філософії та спецкурси з гуманітарної проблематики.

Апробація роботи. Основні результати проведеного дослідження доповідались автором на міжнародній науково-практичній конференції "Современные социальные технологии: сущность, многообразие форм и внедрение" /Білгород, 1991 р./, на республіканській науково-методичній конференції "Українська культура. Зміст і методика викладання". /Київ, 1993 р./, на постійно діючому філософському семінарі "Гуманізм. Людина. Духовність" /Дрогобич, 1993р./, а також обговорювалися на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Основні положення дисертації відображені в дев'яти публіка-

ціях автора.

Структура дисертації визначена логікою дослідження, яка впливає з його мети та основних завдань. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується ступінь її розробки, визначається мета та завдання дисертації, розкривається новизна та практична значимість роботи.

Перший розділ - "Поняття соціальної активності особи і гуманістичний вимір її сутності" - присвячений вирішенню першочергового завдання - з'ясуванню категоріального статусу поняття "соціальна активність особи" /оскільки експлікація вихідної категорії відображає специфіку бачення проблеми в цілому/, а також виявленню її основних гуманістичних параметрів.

Висвітливши різні позиції в тлумаченні суті соціальної активності особи, яка виступає об'єктом даного дослідження, автор підкреслює, що специфіка соціально-філософського підходу полягає в розгляді цього соціального явища як єдності, органічної цілісності об'єктивного й суб'єктивного. Недооцінка однієї з цих сторін, як і їх абсолютизація, протиставлення перешкоджає адекватному відображенню в вихідному понятті діалектично поєднаних начал складного "механізму" соціальної активності особи.

Сутність соціальної активності особи полягає в тому, що вона є самодіяльність, виступаючи мірою діяльності в єдності її кількісних та якісних показників. Людина може діяти під тиском зовнішньої необхідності, всупереч своїм інтересам і потребам. Самодіяльності ж завжди притаманна свобода виникнення. Отже, її субстаційною особливістю виступає самодетермінованість: якщо діяльність зумовлюється ззовні, то самодіяльність зсередини.

В ході подальшого аналізу автор доводить, що соціальна активність по своїй суті являє собою процес освоєння, перетворення природного й соціального, зовнішнього й внутрішнього світу людини.

Особлива увага звертається на актуальність проблеми самоперетворення особи. Це, зокрема, пов'язано з тією обставиною, що до недавніх пір багато дослідників, визначаючи сутність соці-

альної активності, вважали, що об'єктами перетворення виступають тільки суспільство і природа. Соціальна активність трактувалася лише як зв'язуюча ланка між соціальним середовищем та особою. Проте сучасний рівень розробки проблеми в ракурсі її гуманістичної інтерпретації показує, що такий підхід є опрощеним, звужує істинний обсяг поняття.

До теперішнього часу соціальна активність сукупної людини зводилася в основному до приборкання сил природи й суспільства з метою використання їх для життєвих потреб, тобто була спрямована переважно назовні, тепер цей експансіоністський характер людського буття ставить під загрозу саме існування людського роду. Криза сучасної індустріальної цивілізації демонструє очевидну істину, що вирішення проблеми слід шукати на шляху перенесення соціальної активності особи на саму себе. В самому способі екзистенції людини точкою відліку, "мірою всіх речей" повинна стати вона сама, проте не в плані нічим не обмеженого володіння, а в смислі одухотворення творимого нею світу і власного "Я". Тотальна гуманізація стає єдиною можливим способом подолання кризи в самій суті людського існування.

"Людський вимір" об'єкту дослідження, що склав наступний етап в реалізації поставлених завдань, зумовив виділення такого суттєвого гуманістичного параметру як свобода.

Самодіяльність як істина за своїм характером діяльність родової людини виступає єдиним способом виразу й реалізації нею своєї свободи, тобто єдиним адекватним способом ствердження себе як особи.

Проблема свободи самодіяльності включає в себе як об'єктивні умови, так і соціально вагомі характеристики особи, що відображають суб'єктивно-особистісне сприйняття людиною основ свободи /несвободи/.

Поскільки сутність людини соціальна, постільки зміст і характер свободи перш за все залежить від рівня суспільного розвитку, від конкретно-історичного стану суспільства. Об'єктивні умови, а також місце й роль особи в конкретній системі соціальних відношень, визначають загальну межу свободи особи, характер прояву її соціальної активності.

Водночас, наявність найсприятливіших соціальних умов автоматично не призводить до свободи. Це лише об'єктивна основа,

реальна можливість її. Перетворення можливості в дійсність залежить від суб'єктивності особи, її активності в здійсненні творчого потенціалу на шляху до свободи.

Залишитися самим собою, не втратити своє особистісне начало людина здатна за будь-яких обставин, навіть найнесприятливіших. Самодіяльність дозволяє їй виділитися з оточуючого середовища, протидіяти його впливу і водночас нести відповідальність за здійснений вибір мети та засобів її досягнення.

Чим складніший оточуючий світ, багатше розмаїття варіантів, тим актуальнішою стає проблема формування й самовиховання особи як гуманного господаря природи і суспільства, вільної людини, яка вдосконалює себе, перетворюючи оточуючий світ.

Далі в дисертації відзначається, що наступним гуманістичним показником соціальної активності виступає творчість. Вона відображає глибинну суть цього феномена. Це засіб вирішення суперечності між універсальністю людської життєдіяльності та її конкретною соціальною формою, наявними стандартами й нормами; між накопиченим загальним /загальнолюдським/ багатством сутнісних сил, втілених в культурі та конкретно-історичними формами і можливостями їх індивідуального засвоєння й дальшого розвитку.

В сучасній науковій літературі найбільш поширене визначення творчості як цілеспрямованої зміни суб'єктом об'єкта і створення суспільно вагомих цінностей. Специфічна риса творчості вбачається в новизні, що є предикатом продуктів людської самодіяльності.

На думку автора головною вадою подібного тлумачення є те, що з поняття творчості "випадає" людина як суб'єкт пізнання й перетворення навколишнього світу й самої себе, тобто ігнорується суть творчості як процесу і фіксується лише підсумковий зовнішній результат, тоді як творчість є, перш за все самостимуляція, саморозвиток людини, в якому вона прагне розгорнути свої глибинні задатки, потенції, ствердити себе. Це діалектична суперечність між самоствердженням, самовиразом і перманентним виходом за межі досягнених результатів.

Комплексний підхід до вивчення природи творчості дає можливість зробити висновок, що в ній: 1/ діалектично знімаються, заперечуються існуючі еталони, норми, стандарти; 2/ здійснюється об'єктивація творчого потенціалу суб'єкта, його самореаліза-

ція; 3/ в результаті освоєння матеріального чи ідеального об'єкту народжується нова цінність, що має суспільну значимість.

Охарактеризувавши основні види соціальної активності особи, дисертант звертається до проблеми вичленення її основних рівнів.

Відмічається, що наявні в наукових публікаціях спроби виділити ці рівні ґрунтуються на диференціації продуктивної та репродуктивної діяльності людини. Творчість визнається вищим рівнем соціальної активності людини. В доповнення до подібного розуміння пропонується здійснити ще інший "зріз", що лежить в площині: засіб-ціль і приводиться його обґрунтування.

В залежності від джерела діяльність, як це говорилося раніше, поділяється на примусову й добровільну /соціальна самодіяльність/. Остання може виступати як ціллю так і засобом. Під засобом розуміється така активність, яка сама по собі не виступає потребою об'єкта, а лише створює умови для задоволення якоїсь іншої його потреби, під ціллю - активність, що сама є потребою і ніяких інших цілей не переслідує. Принципова відмінність полягає в тому, що в першому випадку самодіяльність особи впливає з потреби в предметі чи в певному соціальному статусі /соціальна активність як засіб/, а в другому - з потреби самодіяльності /активність як ціль/. Ця остання виступає вищим рівнем соціальної активності особи. Підкреслено, що подібний "зріз" можливо застосовувати тільки до самодіяльності, оскільки примусова діяльність може виступати тільки засобом, але не ціллю.

Поєднання обох зрізів створює своєрідну "сітку", накладання якої на конкретний прояв соціальної активності особи дозволяє характеризувати її як з боку зовнішніх показників, так і з боку внутрішньої суб'єктивної детермінації.

Обстоючи різновекторну спрямованість соціальної активності, автор виступає проти позиції, згідно якій сутнісне визначення цього поняття зводиться до аксеологічного аспекту, ототожнюється з виключно прогресивним розвитком людства, звідки випливає неправомірне виключення з об'єму даного поняття деструктивно спрямованої самодіяльності особи.

Таким чином, в результаті розгляду соціальної активності особи як самодіяльності, спрямованої на перетворення зовнішнього та внутрішнього світу, в дисертації виділені такі гуманістичні параметри її сутності як свобода, творчість, здатність до самови-

раження, вдосконалення духовного світу людини, облагородження оточуючого природного та соціального середовища.

Проте, оскільки цілісне буття особи поєднує належне і суще, сутність та існування, - конкретно-історичний зміст соціальної активності особи, характер її спрямованості в соціальному середовищі може не відповідати гуманістичним принципам певної епохи і на цій підставі оцінюватися як антигуманний, хоча в загальному контексті людської історії виявиться прогресивним.

Практична реалізація соціальної активності в суспільному житті не є однозначно визначеним, лінійним процесом, а пролягає через складну взаємодію різноманітних факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

В другому розділі дисертації "Соціальне середовище як об'єктивна основа становлення соціальної активності особи й проблема її гуманізації" розглядається соціальне середовище як об'єктивна основа становлення активної особи та проблема гуманізації цього середовища.

Висновок про те, що соціальна активність особи має різновекторну спрямованість, закономірно ставить питання про необхідність виявлення тих якісно визначених умов, які або сприяють опрідеченню суттєвих сил людини в гуманістично зорієнтованій самодіяльності, або навпаки, являють собою соціальний простір для поглиблення й загострення суперечностей, кризисних явищ в самій основі буття сучасної людини, ведуть до його деградації, саморуїнування.

Кожний індивід, кожне нове покоління застать певну сукупність соціальних факторів, які задають їм вихідні умови існування та особливий характер розвитку. Економічні, політичні, духовно-психологічні умови складають своєрідний культурний фон, соціальне середовище, в якому особа здійснює свій життєвий шлях.

На початку розділу доводиться неспроможність панівного в 70-80 -ті роки погляду, згідно якому соціальне середовище ототожнювалося з історично конкретним суспільним ладом. Підкреслюється, що, по-перше, всяка соціальна система будується на фундаменті попередньої, а, значить, утримує в собі в "знятому" вигляді загальнолюдський досвід, оволодіння яким з необхідністю впливається в процес соціалізації особи. По-друге, - редукція соціального середовища до комплексу умов, що їх надає конкретно-істо-

рична соціальна система, звужує соціальне поле формування й розвитку сучасної особи, оскільки це останнє характеризується в наш час постійно зростаючими інтегративними процесами та науково-технічним прогресом, які долають обмеженість, зумовлену національними, державними чи регіональними кордонами.

Автор вважає, що об'єктивні тенденції суспільного розвитку дозволяють виділити три основні рівні соціального середовища, які впливають на формування соціальної активності людини. Ці рівні виступають трьома взаємопов'язаними елементами єдиного цілого:

1/ людство взяте в цілому, як планетарна спільність в єдиній просторово-часових характеристик /супермакросередовище/;

2/ соціальна система, а межах якої здійснюється соціалізація особи /макросередовище/;

3/ безпосереднє соціальне оточення особи, сукупність матеріальних і духовно-психологічних факторів, що виявляють прямий вплив на об'єкт в процесі її життєдіяльності /мікросередовище/.

Подібно до того, як на рівні мікросередовища своєрідним чином переломлюється вплив соціальних факторів конкретної історичної системи, так і вона, в свою чергу, перетворює, акумулює наявний загальнолюдський досвід, досягнення світової культури. Процес в цілому утворює взаємозв'язок загального, особливого й конкретного.

Об'єктивний взаємозв'язок названих рівнів не знімає питання про їх відносну самостійність, більш того, їх взаємовідношення можуть носити навіть характер суперечності.

Доцільна самодіяльність для гармонізації, запобігання антагоністичних проявів їх взаємозв'язку складає один з найважливіших аспектів завдання гуманізації соціального середовища.

Далі автор зупиняється на проблемі соціалізації особи. Обґрунтовується положення про визначальну роль соціального середовища в становленні соціальної суті людини, котра за будь-яких обставин залишається суспільною істотою з притаманними їй характеристиками, визначеними її належністю до соціального цілого. Виділяється особлива роль соціальної активності у взаємовідношеннях особи з соціальним середовищем в ході її соціалізації /включаючи й процес адаптації/, оскільки з наявного арсеналу світу цінностей людина не тільки вибирає в себе те, що одержує мимовільно, але й цілеспрямовано вибирає з наявного те, що їй необхідно

для індивідуального становлення й буття.

В дослідженні висловлюється незгода з поглядами авторів, котрі віддають перевагу цілеспрямованій формі соціалізації особи вважаючи, що стихійна форма тримає в собі більше небезпеки прояву деструктивної поведінки, антигуманних вчинків з боку індивіда. Дисертант вважає, що в історії людства є достатня кількість прикладів використання суспільних інститутів з антигуманною метою придушення свободи й самодіяльності особи і відстоє тезу про взаємозв'язок та взаємозумовленість двох названих форм соціалізації.

Підкреслюється, що зміст, конкретні механізми соціалізації помітно змінюються при переході від одного суспільства до іншого й зумовлюють історичні типи соціальної активності особи.

Огляд цих останніх дозволив провести дихотомічний поділ їх на дві групи, одна з яких репрезентована традиційними /докапіталістичними/ і соціалістичним суспільствами, а також буржуазно-тоталітарним режимом, інша - буржуазно-демократичним ладом. Перша група відповідає комплексу історичних типів суспільств, які відображають зацікавленість соціального середовища в соціальній пасивності членів суспільства, в пластичності індивідуальної свідомості та стереотипності індивідуальної діяльності. Соціальна активність зустрічається тут швидше як виключення, аніж правило, її розвиток здійснюється /якщо він має місце/ всупереч законам функціонування соціуму, уставленої системи соціалізації.

Друга група представлена буржуазно-демократичним суспільством, яке проявило зацікавленість в інтенсивному розвитку масової культури, науки, техніки, матеріального виробництва в цілому; здійснюваного на основі цілеспрямованого стимулювання певних видів соціальної активності особи.

Проте, в таких середовищах соціальна активність не є цілісним явищем, нерідко вона служить чужим щодо розвитку суттєвих сил особи інтересам і тому далеко не в повній мірі адекватна гуманістичній спрямованості соціальних процесів. Практика показала, що демократичний лад не може автоматично забезпечити подібний характер розвитку духовної сфери людини.

Пошук гуманістичних підстав вирішення суперечності між соціумом та індивідами проводить до висновку про необхідність виконання таких завдань: по-перше, проголошення й забезпечення реального пріоритету кожної особи як вищої мети суспільного поступу

і, по-друге, ініціювання активності кожної особи, спрямованої на благо всього людства.

В роботі показано, що проблема співвідношення, узгодженості суспільних та індивідуальних інтересів, взята в ракурсі загальнолюдських цінностей, своєрідно переломлюється в наявних сьогодні різних формах суспільного устрою, набуває національного забарвлення. Її практична реалізація детермінована конкретно-історичним змістом базисних та надбудовних елементів, перш за все, особливостями соціально-економічних стосунків.

Проблема гуманізму, якщо її розглянути як необхідність подолання відчуження особи від власності, політичної влади, людської природи - виступає центральною в комплексі суперечностей сучасного перехідного суспільства і діалектично переплітається з потребою молодшої незалежної держави в якісному зростанні соціальної активності людей.

З одного боку, вона полягає в ліквідації наявних форм відчуження і може бути реалізована лише на основі соціальної активності особи, а з іншого - зростання цієї активності, розвиток новаторства, суперництва можливі лише в процесі подолання відчужених форм буття і створення умов для свободи самовияву особи, олюднення соціального середовища.

Отже, проблема гуманізації соціального середовища, як об'єктивної детермінанти становлення соціально-активної особи, стосовно практики нашої країни значить необхідність якісного перетворення, глибокого реформування економічної, політичної та духовно-моральної сфери життя суспільства з метою розширення рамок свободи вибору особи, створення умов, які стимулювали б зростання творчості людей, забезпечуючи гармонію індивідуальних і суспільних інтересів.

В третьому розділі - "Суб"єктивна детермінація гуманістичної спрямованості соціальної активності особи" аналізуються внутрішні джерела соціальної активності особи, досліджується взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторін її соціальної детермінації.

Базове значення для осмислення суттєвих основ соціальної самодіяльності в єдності її зовнішнього та внутрішнього аспектів, підкреслює автор, має дослідження як об'єктивних, так і суб'єктивних сторін її детермінації.

Найбільш важливими суб'єктивними чинниками виступають потреби, інтереси й цінності. Ці поняття вироблені в історії суспільної думки для позначення безпосередніх спонукальних причин соціальних дій, що спричиняють перетворення соціальної дійсності й самої

людини.

Починаючи з вихідної ланки названого категоріального ряду, дисертант відмічає, що потреби відображають: 1/ необхідний суттєвий зв'язок з тими компонентами зовнішнього середовища, засвоєння яких є умовою існування людини; 2/ здатність самостійного вибіркового реагування на життєво важливі умови; 3/ форму прояву суперечності між об'єктом і соціальним середовищем, яка вирішується задовільненням потреби завдяки активній дії її носія.

Характеризуючи біогенні потреби людини, автор обґрунтовує положення про те, що вони є основою матеріальних потреб людини як соціальної істоти, а масштаби й способи задовільнення їх зумовлюються особливостями матеріальної і духовної культури конкретного суспільства. Наявність цих потреб наглядно доводить глибокий іманентний зв'язок між людиною і природою, їх взаємозалежність.

Зрозуміло, що людина здатна свідомо жертвувати своїми біогенними потребами в ім'я тих, чи інших ідеалів /гуманізму, віри, переконань, людської порядності тощо/. Проте існують чисельні докази, що свідчать про ерозію особистісного ядра, глибоких розладів психіки в екстремальних умовах незадовільнення вітальних потреб.

Поряд з біогенними потребами такими ж життєво необхідними для людини виявляються потреби в певній організації соціальної поведінки, стосунків з іншими людьми. Неможливість їх задовільнення виявляє не менш руйнівний вплив на особу, ніж відсутність їжі чи житла.

Спрямування активності особи на створення соціальних умов для гідного життя людини, задовільнення його найважливіших біогенних та соціогенних потреб є дуже важливим аспектом вирішення проблеми гуманізації суспільного життя, людської діяльності, проте далеко не вичерпує її зміст. Не менш важливе значення належить соціальній активності в творенні й функціонуванні "механізму" формування, розвитку самих потреб, їх облагородження.

Автор доводить неспроможність позиції, яка безпосередньо пов'язує становлення нових потреб з реалізацією наявних.

При такому підході розвиток потреб тлумачиться переважно як зростання обсягу матеріальних й духовних благ, потреби зростають ніби самі собою, незалежно від участі суб'єкта в соціальній діяльності.

Насправді далеко не завжди висока ступінь задовільнення матеріальних потреб викликає потяг до духовних потреб, орієнтацію

на гуманістичні ідеали. Слід чітко усвідомити, що не існує іншого шляху розвитку в особі духовних потреб, гуманістичних ціннісних орієнтацій як тільки через залучення її до активної конструктивно-творчої діяльності, духовного виробництва в відповідності з гуманістичним вектором історичного процесу.

Стосовно питання про розумність потреб, то на думку автора, його можна вирішити з допомогою "людського виміру", застосовуючи критерій відповідності потреб всебічності, цілісності розвитку особи, гармонії між її біологічною та соціальною природою, особистісним та громадянським. Це значить, що розумні потреби людини виступають, перш за все, як потреби в гуманній самодіяльності особи, в гуманному відношенні до природи й людини, в гуманістичному світобаченні.

Далі в тексті підкреслюється, що рушійна сила потреб проявляється тим повніше, чим більш чітко вона відображена в інтересах. В свою чергу, роль цих останніх зростає в міру того, як посилюється їх зв'язок з насущними потребами. В порівнянні з потребами інтереси виступають більш безпосередніми стимуляторами соціальної активності.

Інтереси відображають, відбивають наявні в суспільстві відношення нерівності, в них постійно присутній елемент зіставлення людини з людиною, однієї соціальної групи з іншою. Саме в цьому криється основа тієї рушійної сили, яка притаманна інтересам. В них віддзеркалюється соціальне становище індивідів, що зумовлює роль інтересів як найважливіших спонукальних чинників активних дій людини з метою перетворення суспільного й індивідуального буття, його гуманізації.

Нарешті, інтереси слід розглядати і як основу системи цінностей. Ця система опосередковується духовною сферою, відносно незалежною від матеріального виробництва. Фіксується вона в рамках кожного певного співтовариства людей в формі загальноприйятних уявлень та норм морально-естетичного характеру. Її існування пов'язане з таким баченням й сприйняттям дійсності, яке опосередковується соціальними почуттями й розвиненими формами духовної творчості.

В світі цінностей відбувається поєднання стимулів поведінки людини і причин соціальної активності. На передній край виступає не те, що безумовно необхідне для фізичного існування, не

те, що вигідно з погляду матеріальних умов життя, а те, чому належить ствердитися, відповідає уявленню людини про сенс її буття, гідність, достоїнство. Верховенство в мотивації поведінки тут належить тим моментам, в яких проявляється самоствердження й свобода особи. Проте зрозуміло, що поки в суспільстві залишається нужда, нестатки, протистояння матеріального й духовного виробництва, страх за теперішнє й майбутнє – гуманістичні цінності не можуть зробитися загальним мотивом людської активності.

Далі в дослідженні підкреслюється, що суб'єктивні детермінанти в органічному поєднанні з об'єктивними зумовлюють "механізм" становлення й розвитку соціальної самодіяльності особи. На основі аналізу особливостей їх зв'язку виділені п'ять основних типів соціальних характерів особи /конформістський, консервативний, споглядальний, руйнівний і розбудовно-творчий/ та наведена їх характеристика з огляду на специфіку прояву соціальної активності /пасивності/.

Безумовно, наведені типи не існують в "чистому вигляді" і не спроможні охопити все розмаїття, поліваріантність взаємодії особи і соціального оточення. В будь-якому суспільстві присутні водночас всі названі соціальні типи, проте, як правило, один з них виступає в якості реально домінуючого. Справжня гуманізація соціального буття супроводжується нарощенням групи творців, створенням умов для їх продуктивної самодіяльності.

Аналіз сутності процесу впливу соціальної активності особи на соціальне середовище приводить до слідуючих висновків. По-перше, соціальну активність слід трактувати як зворотний вплив особи на соціальні умови буття, як предметно-практичну самодіяльність по їх перетворенню. По-друге, цей вплив носить вибірковий характер: сприяє закріпленню одних структурних елементів, змінює інші, нейтралізує вплив третіх. По-третє, реакція особи на явища і процеси соціальної дійсності, їх своєрідна фільтрація зумовлена опосередкованими ланками між зовнішнім впливом і соціальною активністю особи, в ролі яких виступають потреби, інтереси, цінності. Необхідним компонентом процесу перетворення соціальної діяльності на гуманістичних началах виступає орієнтація особи на загально-людські інтереси й цінності.

В заключенні робиться загальний підсумок дослідження, формулюються основні висновки, розкривається їх наукова та практична

значимість, намічені перспективи подальшої розробки проблеми.

Основні положення дисертації відображені в наступних публікаціях:

1. Захарова Т.И. Некоторые методологические аспекты формирования социальной активности личности// Вопросы общественных наук: Респ.межвед. сб. - Вып.88. - К.: Лыбидь, 1991. - С.90-96.

2. Захарова Т.И. Активность масс и социальные конфликты// Современные социальные технологии: сущность, многообразие форм и внедрение. Материалы международной научно-практической конференции. Ч.4. - Белгород, 1991. - С.49-51.

3. Захарова Т.И. Проблема свободы и социальная активность личности// Гуманизм. Людина. Свобода. Тези доповідей Людинознавчих філософських читань. -Дрогобич, 1991. - С.104-106.

4. Захарова Т.И. Стимулирующая роль рыночных отношений в повышении социальной активности личности// Переориентация общественного сознания в условиях перехода к рыночным отношениям. Тезисы научно-практической конференции. -Владимир, 1991. -С.24-26.

5. Захарова Т.И. Общественно-политическая активность личности и проблема отчуждения// Человек и проблема отчуждения. Материалы региональной научно-теоретической конференции. -Семипалатинск, 1991. - С.73-75.

6. Захарова Т.И. Гуманістичні параметри виховання соціально-активної особистості в умовах ринкових відносин//Ринок і проблеми гуманітарної підготовки економічних кадрів у вищій школі. Тези респ.науково-методичної конференції. - К., 1992. - С.29-31.

7. Захарова Т.И. Культурная среда как детерминанта становления социально-активной личности// Гуманизм. Людина. Культура. Тези доповідей людинознавчих філософських читань. -Дрогобич, 1992. - С.145-146.

8. Захарова Т.И. Культура і особистість: проблема соціальної активності// Українська культура. Зміст і методика викладання. Тези респ.науково-методичної конференції. - К., 1993. - С.70-71.

9. Захарова Т.И. До питання про сутність творчої активності особистості// III-я міжнародна наукова конференція "Творчість. Культура. Гуманізм". Тези виступів. - К., 1993. - С.134-135.

Підписано до друку: 12.04.94 . Формат 60x84 1/16 .
Об'єм 1,9 д.а. Зап.№ 3792 . Тираж 100 примірників .

Державне комунальне поліграфічне підприємство "Тираж"
м.Київ

10247

AB 29.775

AB 29.775